मन

(दीर्घांक)

-- चं.प्र.देशपांडे.

या दीर्घांकात एकच पात्र आहे. नीलकंठ. वय ३५ ते ४० आणि नंतर ६२-६३.
स्थळः घर किंवा एखादी भौमितिक आकारांची रचना. वेळ -- संध्याकाळनंतर.
पडदा उघडतो तेव्हा नीलकंठ समोर बसलेला. काहीसा थकलेला. पण विचारचक्रात.
योग्य त्या ठिकाणी बिझिनेस व विश्राम यावे. सतत, सलग बोलणे नसावे.

नीलकंठ : (काही क्षणांनी --) एखाद्या गडद, घट्ट सीमेजवळ आल्यासारखं वाटतं. इथून पुढं काहीच नाही. आता विचार. म्हणजे या सीमेच्या कडेकडेनं फिरत राहणं. मग इथपर्यंत तरी येण्याला काय अर्थ आहे ? का येतो मी इथपर्यंत ? कधी येतो ? काहीतरी असह्य झाल्यावर ? पळून जाण्यासाठी ? ह्यँ ! महिन्याला दोनचार अपमान या पगारात परवडतात. नोकरी सोडली तर रोज याच्याहून भयानक, अगणित अपमान होतील. त्यापेक्षा हे परवडलं ! (उभा राहून --) स्पीड ! स्पीड हवा -- म्हणाले. नुसताच स्पीड नाही -- स्पीड ॲन्ड ॲक्युरसी -- म्हणजे वेग आणि बिनचूकपणा -- असं मराठीत म्हणून -- कळलं काय ? -- असं म्हणाले. पाहिजेच -- म्हणाले. पाहिजेच म्हणजे पाहिजेच -- म्हणाले. खरंच आहे. स्पीड पाहिजेच ! नाहीतर मरशील ! मरशील म्हणजे मरण पावशील ! वेळ नाहीय ! वेळच नाहीय ! कुणालाच ! वेळच नाहीय ! काय असेल ते थोडक्यात बोल ! चटकन निर्णय सांग ! झटकन काम पूर्ण कर ! याचा अर्थ असा नाही की तुझ्या अंतःस्फूर्तीला वाव दिलाय ! नो ! सगळं पायरीपायरीनंच हवंय, पण वेगात ! तू कुणाच्या मृत्यूची तारीख सांगू शकत नाहीस. किंवा येणाऱ्या संकटांची यादी आगाऊ देऊ शकत नाहीस -- म्हणूनच तुझ्या अंतःस्फूर्तीला वाव नाही. तुझ्या विचारांची पध्दत वैयक्तिकच असणार आहे -- ती जास्तीत जास्त बिनचूक आणि यशस्वी होणारी हवी ... (वळून --) अशी कोण नटी आहे दाखवा की जी कपडे उतरवत नाही ?! -- नटीच विचारते ! म्हणते, गेला तो जमाना -- कोपरापर्यंत बाह्या आणि लहान गळा ! आता तुम्हाला तुमचं कर्तृत्व वेगात प्रस्थापित करायचं आहे ! तुम्ही किती काळ टिकाल हे सांगता येत नाही ! कारण बदलही वेगात घडतील ! न जाणो -- मधेच -- पुन्हा क्षणभर -- जुना जमानाही येऊन जाईल । सांगता येत नाही ! (चेवानं --) कामं का झाली नाहीत याची रडगाणी सांगत येऊ नकोस ! वुई वॉन्ट रिझल्टस् ! तू यशस्वी झालास की अयशस्वी एवढंच सांग ! तुझा आळशीपणा सहन केला जाणार नाही ! तुझी अकार्यक्षमता सहन केली जाणार नाही ! याही परिस्थितीत यशस्वी होणारे दुसरे आहेत ! तू बाजूला हो ! पुन्हा माझ्यासमोर येऊ नकोस ! तुझ्यासारख्या रडक्या माणसाचे प्रॉब्लेम्स ऐकत बसायला मला वेळ नाही ! नो टाईम ! सॉरी ! (बसत --) कुणालाच वेळ नाही ! उरलेल्या फावल्या वेळात करमणूक हवी साली ! करमणूक पाहिजेच ! झटपट ! लांबड नको ! कामाच्या वेळातही गंभीर राहा आणि एरवीही गंभीर राहा -- हे जमणार नाही ! उगीच आपलं थोडं रिलॅक्सेशन हवंय ! बास ! अगदीच काही नऊला झोपायचं नाहीय ! मग पिक्चर म्हणा किंवा गाणी चालतील ! हजार लफडी आहेत ! एकही माणूस मोकळा नाही ! गाणं ऐकून झाल्यावर विसरलं गेलं तरी चालेल ! तेवढ्यापुरतं धरणारं हवं ! काय चूक आहे ? एखाद्याला आर्टफिल्म काढायचीय म्हणून आम्हाला बोअर करायचं नाही ! इथं कुणाला वेळ आहे ? बसा, वाचा, विचार करा, एखाद्या कलाकृतीला पूर्ण मनानं, समजून घेत सामोरे जा -- कोण करणार हा उद्योग ! नवीन संशोधन नकोय । -- म्हणजे दुःख का होतं वगैरे असल्या निरुपयोगी प्रश्नांचं ! दुःख होतं आणि होणार -- हे मान्य आहे ! पुढं चला ! काळाबरोबर राह्यचं तर यातच सुरक्षितता आहे ! सुरक्षित किंवा असुरक्षित काय असेल ते झटकन जगा ! तुमच्या वैयक्तिक सुखदुःखाला इथं महत्त्व नाही ! पण ते सुखदुःख असलं पाहिजे एवढी अट

आहे ! (काही क्षणांनी --) समाजासाठी तुम्ही काय केलंत ? समाज ! एक भिकारचोट थाप ! पण एक अटळ सत्य ! एकेकट्या माणसांची कधीच होऊ न शकणारी बेरीज ! त्या बेरजेचेही उपविभाग ! वेगवेगळ्या उपविभागांचे वेळेनुरूप डांगोरे पिटा ! ज्याच्यात्याच्या शक्तीवर सगळं चालणार ! इथं वैश्विक बोलायची गरज असते -- पण आपला उपविभाग पुढे न्या ! वेगात ! वेग महत्त्वाचा ! वैयक्तिक लेव्हलवर वैश्विक बोललात तरी चालेल ! तुम्ही कुठल्या लेव्हलवर काय करताय हे बघायला कुणाला वेळ नाही ! सगळं मिळून काय पुढे रेटलं जातंय हे महत्त्वाचं ! पुढे रेटा ! अजून रेटा ! (दोन क्षणांनी --) थोडक्या वेळात बसवायचं ! लई अवघड हाय ! नोकरी कधी करायची, धंदा कधी करायचा ! आणि शिवाय आपले आपले प्रॉब्लेम्स बघावे लागतातच ! ते कधी बघायचे ? टीव्ही कधी बघायचा ? वर्तमानपत्रं, मासिकं, पुस्तकं, रस्त्यावरच्या जाहिराती ! काय काय बघायचं ! डंकेल प्रस्ताव माहिती नाही ? गॅट माहिती नाही ? बरं, खुली अर्थव्यवस्था तरी ? प्रश्न ! नो ! हा विषय नको ! माणसांच्या वीकनेसेसबद्दल बोला -- प्रश्नांबद्दलही बोला -- खरा प्रश्न हा नसून तो आहे -- असंही म्हणा, पण प्रश्न असतात हे मान्य करा ! त्यांचं काय व्हायला पाहिजे ते सांगा -- काय झालं ते सांगा -- आता कोणती सावधगिरी बाळगली पाहिजे तेही सांगा ! ते चालेल ! माझं समजा बावीस हजार एकशे सदतीस एकूण प्रश्नांचं आयुष्य आहे ! मी आत्ता पंधरा हजार पाचशे त्र्याण्णवव्या प्रश्नावर आहे ! आणि सध्या मला सात महत्त्वाचे प्रश्न आहेत ! त्यांचं महत्त्व कसं जोखायचं ? समजा प्रश्न नंबर तीन हा सगळ्यांत महत्त्वाचा आहे -- मग मी माझ्या उपलब्ध वेळातला जास्त वेळ त्याला द्यायला नको ? तरी करेक्ट किती द्यावा ? पण तसं होतच नाही. प्रश्न नंबर दोन किंवा सातच चुकून जास्त वेळ खाऊन जातो ! निकडीमुळं असेल किंवा मला बरोबर भान राहात नाही म्हणून असेल ! पण ही गफलत नेहमी होते आणि कुठल्या प्रश्नाची लायकी किती वेळ खर्च करायची आहे -- हे मला कधीच कळत नाही ! कळतही नाही आणि वळतही नाही ! काय फरक पडतोय ! जिवंत आहे तोवर जिवंत आहे ! मेलो की मेलो ! खरं तर या भडव्याचे कुठलेच प्रश्न महत्त्वाचे नव्हते ! नाहक वेळ खर्च करत बसला -- असंही होईल ! -- या सगळ्याचं स्थळ -- फक्त मन ! फक्त मन ! कुठंही जा, कितीही फिरा, तुम्ही एकाच ठिकाणी असता ! मन ! सगळ्या घटना, अनुभव, सुखदुःखं घडण्याचं एकच ठिकाण ! कुठं जाणं नाही आणि येणं नाही ! जगणं म्हणजे फक्त मनाची हालचाल ! याबद्दल मला शंकाच नाही ! माणसांची मनं निरनिराळी असतील, त्यांचे प्रकार, हालचाली वेगळ्या असतील, काहींच्या उत्साह, आनंद निर्माण करणाऱ्याही असतील ! पण यात मी काय करू शकतो ?! मला जे मिळालंय ते मिळालंय मन ! ओके ! कंटिन्यू ! या मनाच्या मर्यादांबाहेर तर माझं जगणं असूच शकणार नाही ! मग द्या सोडून ! आणि तसं म्हटलं तर असामान्य कामं करणाऱ्यांचं तरी काय कौतूक आहे ?! त्यांना मन कुठलं मिळावं यात त्यांचं कर्तृत्व काय ? त्यामुळं, जे आहे ते ठीक आहे ! भाषा वापरणारच ना तुम्ही -- माहीत असलेलं -- सवयीन येणारं -- हेच सगळं वापरणार. या मर्यादा मान्य आहेत. पुढं बोला. (फोनची रिंग वाजते.) म्हणजे आधी फोन घ्या आणि मग पुढं बोला. (जातो. फोन उचलतो.) हॅलो, हो, बोलतोय -- अरे, मी बाहेरच निघालो होतो -- बाहेर पडणार एवढ्यात रिंग झाली -- एक क्षण उशीर झाला असता तर नुसती रिंग होत राहिली असती ! तर ! अर्जंटच आहे ! नाही, आज पीत बसायचा मूड नाही. म्हणजे बरं नाही ते -- बरं, आता सांगूनच टाकतो -- आमच्या नात्यातल्या एका मुलीला एका लिंगपिसाटानं भोसकलंय -- ती हॉस्पिटलमध्ये आहे -- नाही, नाही -- पूर्वीची काही ओळख नाही -- रस्त्यात ! -- अचानक तिच्या समोर आला आणि म्हणाला की चल माझ्याबरोबर ! तिनं आरडाओरडा केला तर भोसकलं ! बसस्टॉपवर ! पंचवीसेक लोक होते म्हणे तिथं ! कुणीही मधे पडलं नाही ! तो गेला निघून ! -- पुढं काय झालं ते कळायचंय अजून ! उद्याची बातमीच समज ही ! -- भिकारचोट साले ! -- पण तिचं दुर्दैव -- हेच खरं ! -- नेमकी तीच का असावी तिथं -- त्यावेळी ! -- ओके ! (फोन ठेवतो.) पण ते सगळं कशाला ? स्थळ मनच ! सध्या तरी ! मी स्वतः -- स्थळ मनच ! मूड नाही म्हणजे काय ? बरं नाही म्हणजे काय ?-- म्हणजे बरं दिसणार नाही आणि बरं वाटणार नाही ! कुणाला ? मलाही ! का ? का नाही ? समाज ! असंख्य उपविभाग असलेला भिकारचोट समाज ! राह्यचंय की नाही समाजात ? आणि हे सगळं

ध्यानात घेऊन चालणारा मी ! म्हणजे मीच ! प्रामाणिक सामाजिक ! -- मलाही दुःख होतं -- माझी एखादी अस्वस्थता सलत राहते -- माझी एखादी सूचना एखाद्या सयुक्तिक कारणानं दुसऱ्यानं नाकारली तरी मला त्रास होतो -- पण हे कधी बघायचं सगळं ? -- स्पीड हवाय ! च्यायला वेळ नाही, वेळ नाही म्हणजे काय, उजवा पाय दुखतोय की छातीत डाव्या बाजूला दुखतंय हेही कळू नये ! आह्...थोडं दुखतंय, थोडं दुखतंय म्हणता म्हणता जास्तच झालंय सालं ! (बसतो. उजवा पाय दाबत राहतो.) एखादी नटीसुध्दा झटकन चमकण्यासाठी कपडे उतरवते -- ठीक आहे, चुकलं म्हणते -- पण व्हॉट डझ इट मॅटर म्हणते -- कुठं दुखतंय हे कळण्यासाठी झटकन असं काय करता येईल ? -- मी दुःखी झालो -- मी आत्महत्या केली -- काय फरक पडतो ? माझं मी असं झटकन काहीही केलं तरी काय फरक पडतो ? मी मेलो तर काय एक दिवसाची सुट्टी जाहीर होणार आहे की दरवर्षी माझी पुण्यतिथी पाळली जाणार आहे ? -- एकानं मरायचं आणि बाकीच्यांनी त्याची पुण्यतिथी पाळायची हेच मुळात हिडीस आहे -- कशाला महत्त्व देऊन चालतं हे सगळं ? -- यश ! -- सक्सेस ! -- अचीव्हमेंटस् ! -- समाजासाठी काम करून गेलेला माणूस असतो तो ! -- स्त्रियांना न्याय देणारा, गरिबांची कणव असणारा, दुःखितांचे अश्रू पुसणारा -- लिंगपिसाट माणसात आणि याच्यात काय फरक असतो ? -- दोघंही आपापल्या मनानं वागत असतात -- आणि मनानं काय हालचाल करावी याच्यावर दोघांचाही ताबा नसतो -- पण एक समाजाविघातक असतो आणि एक सुधारक -- सेवक ! -- वागण्याचे परिणाम -- फायदेतोटे महत्त्वाचे ! त्यातून निर्माण होणारं सुखदुःख ! -- (नक्कल करत) मला त्यानं चांगलं शिकवलं -- मला त्यानं वाईट मार्गाला लावलं -- त्यानं वाईट उदाहरण घालून दिलं -- वगैरे -- बास ! नुसती शरीरं तर असतात सगळी ! मनयुक्त शरीरं ! जशीच्या तशी -- म्हणजे जशी होती तशी जन्मलेली ! मग उरलेले जसे आहेत तसे पुण्यतिथी साजरी करणार ! काय हरकत आहे ! लिंगिपसाटानं सुधारकाची पुण्यतिथी साजरी करायची ! म्हणजे मी आहे तसा ! तसाच ! मग पुण्यतिथी कशाला !? आम्ही त्यांच्यासारखे होण्यासाठी ? ते तर होऊ शकत नाही ! म्हणजे त्यांच्यामुळं समाजाला झालेल्या सुखाचे आभार !? -- पुण्यतिथी ! -- भिकारचोटगिरी ! -- मुख्य प्रश्न त्यांच्यासारखं होण्याचा नाही -- मुख्य प्रश्न मी अस्वस्थ का -- दुःखी का -- हा आहे -- आह् -- मला तर च्यायला छाती का पाय ते कळत नाहीय अजून -- आह् -- जाऊं दे। नो टाईम ! फास्ट जा ! एकवेळ भरकटत जा ! मर ! पण डोंट वेस्ट टाईम ! टाईम इज मनी ! आई म्हणतेच, नीलकंठा, पूजा झाली का ? जे ते वेळच्या वेळी घडलं पाहिजे. माझ्या हातून आता जे घडायला पाहिजे तेच घडणार आहे ! आत्ता ! इथं ! स्थळ -- हेच सोयीस्कर मन ! तो इथं येणार आहे -- ज्याच्याशी तिचं लग्न ठरलं आहे -- मीच बोलावलं आहे -- कशासाठी ते त्याला माहीत नाही -- तोच ! माझा मित्र ! म्हटलं तर हा त्रिकोण आहे, म्हटलं तर नाही -- पण माझ्या दृष्टीनं आहेच ! आहेच ! -- येईल, पण इथून तो परत जाणार नाही -- ठार मरेल तो -- इथं ! -- स्थळ हेच ! मन ! -- फास्ट ! -- क्षणात घडेल सगळं ! -- पण असं आधी ठरवून ठेवणं मला शोभून दिसत नाही -- हा तर प्लॅन्ड, कोल्डब्लडेड मर्डर झाला ! -- म्हणजे होणार ! -- खरं तर जगण्याच्या ओघात, रागाच्या भरात, आपोआप फास्ट झालं पाहिजे सगळं -- पण काय फरक पडतो ? -- या फास्ट जगातच -- वेगानं -- शांतपणे ठरवलंय मी सगळं ! -- ती त्याची होता कामा नये -- तोच विषय ! -- तेच सगळं ! -- हो, पण वेगळं काय शक्य आहे ? -- मला संताप न येणं -- किंवा मी वस्तुस्थिती मान्य करणं -- नाईलाज किंवा दुःख न होता -- शक्य आहे ? -- विचार नकोय -- म्हणजे विचार हवाय -- विचार सगळा हवाय, पण झटकन -- लगेच उत्तर हवंय -- आणि एखादी गोष्ट ठरवण्यात वेळ कितीही -- कमीजास्त -- गेला तरी पध्दत तर एकच असते ना ! -- मी जे काय वागतो किंवा करतो -- त्यात माझी जबाबदारी किती -- माझं कर्तृत्व किती -- हे कुठल्या शास्त्रज्ञाला सांगता येतंय ! -- शास्त्रीय दृष्टिकोणाची कास धरावी असं म्हणणाऱ्या आणि पुण्यतिथ्या साजऱ्या करणाऱ्या समाजाला हे माहीत आहे का ? -- की शास्त्रज्ञ इथे हात टेकतात ते ? -- या प्रश्नाचा शोध घेणारे शास्त्रज्ञ कुठे आहेत ? पुण्यतिथ्या साजऱ्या होतात त्या शास्त्रीय दृष्टिकोणातून की आध्यात्मिक की सामाजिक दृष्टिकोणातून? समजा सामाजिक तर आध्यात्मिक का नाही ?

जास्त उपकारक -- जास्त चांगला दृष्टिकोण कुठला ? आध्यात्मिक किंवा शास्त्रीय दृष्टिकोण जर जास्त चांगला असेल तर सामाजिक दृष्टिकोणातून पुण्यतिथ्या कशाला ? लिंगपिसाटानं साजरी केलेली सुधारकाची पुण्यतिथी ! लिंगपिसाटपणानं भोसकणारा आणि मालकी हक्काच्या भावनेला धक्का पोचल्यामुळं भोसकणारा यात जास्त वाईट कोण ? की जास्त चांगला कोण असं विचारलं पाहिजे ? कायदेशीर किंवा आर्थिक दृष्टिकोण घेतले तर काय होईल ? (संतापाच्या अविर्भावात --) उभा राहा माझ्यापुढे ! इथे ! आणि आता मी तुला तुझ्या कृत्याचा जाब विचारतोय ! जास्त विचार करायचा नाही ! मला लगेच उत्तर हवंय ! विचार कितीही कर, पण उत्तर चटकन हवंय ! तुझी एकट्याची परीक्षा घेत बसायला इथं कुणाला वेळ नाही ! तू आहेस तसा -- आहेस त्यातून उत्तर दे -- चुकीचं किंवा बरोबर हा प्रश्न नाही -- तू काय, कसा आहेस हे व्यक्त होईल असं उत्तर आलं की पुरे ! कारण जे काय असेल त्यापेक्षा वेगळं काही असू शकणार नाही ! तेच बोल ! मग सामाजिकदृष्ट्या काय ते ठरवलं जाईल ! तुला मी जाब विचारतोय पण उद्या जर मी वाईट ठरलो तर तुझी पुण्यतिथी साजरी होईल ! पण आज तू माझ्या हातात आहेस ! जरी मी पुढच्या सगळ्या दृष्टिकोणांच्या हातात असलो तरी ! (काही क्षणांनी --) खरं तर आमच्या ओळखीचं प्रेमात रूपांतर व्हायला लागलं होतं. त्याच सुमारास खरं तर माझ्यामुळंच त्याची आणि तिची ओळख झाली. कारण तो माझा मित्र होता आणि ती मैत्रिण. पण नंतर हळूहळू तिच्या माझ्याशी वागण्यात प्रेमाऐवजी व्यावहारिक आपुलकी यायला लागली आणि त्याच्याबरोबरच्या वागण्यात प्रेम ! असं का झालं ? हळूहळू तिची निवड बदलली असेल का ? कशामुळं ? तो अधिक चांगला दिसतो, अधिक प्रभावी वाटतो किंवा त्याचं चालणं अधिक रुबाबशीर आहे म्हणून की तो कुठल्याही विषयावर शांतपणे सविस्तर विश्लेषणात्मक बोलू शकतो म्हणून ? पण तिला हे कसं कळलं नाही की कुठल्याही विषयात त्याला इनसाईट नाही -- नुसता वरवरचा पसरटपणा आहे -- स्वतःला सुचलेला ओरिजिनल विचार नाही -- त्याची निर्णयशक्ती कमकुवत आहे -- हे सगळं तिला दिसलं नसेल ? की ती देखाव्याला फसली असेल ? की खरं तर त्यानंच तिला आणि मला फसवलं ? मला तरी असंच वाटतं ! पण हे तिला सांगून काही उपयोग नाही. तिची ती निवड करणार ! तिचा ती निर्णय घेणार ! बरोबर असेल नाहीतर चूक असेल ! त्याची फळं तिची ती भोगेल ! दुसऱ्याचं ती कसं ऐकेल ? या क्षणी तर सगळं बरोबरच वाटणार तिला. पण ही आमची दोघांची वेगवेगळ्या प्रकारे फसवणूकच होतेय ! आणि तो असं दाखवतो की मला तिच्याबद्दल आकर्षण होतं हे त्याच्या कधीच लक्षातही आलं नाही. समज जरा कमीच आहे त्याला. कदाचित खरंच त्याच्या हे डोक्यातच शिरलं नसेल. पण मला हा ढोंगीपणा वाटतो. याच्यावर उपाय एकच. या डेंजरस माणसाला धडा शिकवणे ! मला तेच करायचंय ! थोड्याच वेळात तो इथं येईल. आयुष्यातला शेवटचा धडा शिकणं आज त्याच्या नशिबातच आहे. ते होईलच ! होईलच ते !

(काही क्षणांनी --) पण सध्या वय काय चाललंय माझं ? म्हणजे हा क्षण बऱ्याच पूर्वीच येणार होता ! तो आलाच नाही ? म्हणजे पहिला तिच्याबद्दलचा क्षणही चुकला आणि दुसरा त्याला धडा शिकवण्याचाही चुकला ! चुकलेल्या क्षणांचं अहिंसक आयुष्य आहे माझं ! हेच माझं नशीब ? हे !? मला ज्या ज्या वेळी जे जे वाटलं ते ते मी केलंच नाही ! मग मला ते तसं वाटण्याचा उपयोग काय होता ? आपण जे करू शकतो तेवढंच खरं तर माणसाला वाटलं पाहिजे ! सगळी अस्तित्वात न आलेल्या क्षणांची स्मृतिचित्रं का सांभाळत बसलोय मी ? आणि आत्ताच्या क्षणांचं तरी मी काय करतोय ? त्या क्षणांसाठी हेही क्षण वेस्ट करतोय ?

(हरवल्यासारखा रिकामा होतो .. दोन क्षणांनी --) वेळच नाहीय ! चटकन काय जी जशी असेल तशी करमणूक द्या ! बास ! पैसे घ्या त्याचे ! पैसे हवेतच ! आयुष्यातले तुमचे किती तास झोपडपट्टीत गेले, किती फाईव्हस्टार हॉटेलात गेले ? किती कॉन्फरन्सेस तुम्ही अटेंड केल्यात ? किती विचारविनिमयांत सहभागी झालात ? मार्केट ट्रेंड कळले तुम्हाला ? खप वाढला ? जाहिरातींचे कितपत परिणाम झाले ? तुम्ही निवडलेली माणसं कशी निघाली ? रिझल्टस् देणारी की नुसतीच टाय लावून फिरणारी ? आणि देशाच्या राजकारणावर तुम्ही कितपत प्रभाव टाकू शकलात ? हे सगळ्यात महत्त्वाचं ! स्वतः राजकारण करणं किंवा राजकारणावर प्रभाव टाकायची क्षमता असणं या दोनच खरं तर सर्वात आदरणीय गोष्टी आहेत. तुमची

प्रसिध्दी किती आहे तो प्रश्न नाही. पण ओळखणारे तुम्हाला ओळखून राहिले पाहिजेत. याच्यात तिच्यायला नेहमीच प्रॉब्लेम होतो. साधं आपल्या अवतीभवतीची माणसं जरी घेतली तरी अवघड आहे. जातींचे गट आहेत. धर्मांचे गट आहेत, थोड्याफार प्रमाणात पक्षगटही आहेत. वेगवेगळ्या युनियन्स आहेत. मॅनेजमेंटमध्येसुध्दा गट आहेत. नातेवाईक, मित्र यांच्यामध्येही गट आहेत. हे सगळं सांभाळणं आणि सहीसलामत राहणं फार अवघड आहे. अकरा ते सात काम केलं म्हणजे झालं ? -- मॅनेजमेंट म्हणणार. अकरा ते सात काम करणं एवढंच तुमचं कर्तव्य आहे का ? -- युनियनच्या बाबतीत तुमची काहीच बांधिलकी नाही ? उद्या तुमच्यावर संकट आलं एखादं तर मग मात्र याल युनियनकडे धावत ! -- युनियन म्हणणार. नातेवाईक, मित्र म्हणणार -- काय भेटला नाहीत बरेच दिवसात ! तुमचा रॅपो कमी पडतो -- एखादा अधिकारी सूचना देणार. हे एवढ्यावरच संपत नाही सालं ! माझं एकट्याचं -- स्वतःचं काय आहे ? माझ्या स्वतःच्या आवडीनिवडींच्याही चिरफळया उडालेल्या आहेत. एका वेळी दोनदोन, तीनतीन गोष्टी कराव्या असं मला वाटतं ! किंवा कधीकधी काहीच करू नये असं वाटतं ! त्यात परमकर्तव्यदक्ष पत्नी स्वाती म्हणते की मृण्मयीला बरेच दिवसांत कुठं नेलं नाही आपण -- एखाद्या छोट्याशा ट्रिपला जाऊन येऊ ! किंवा मग दोघीही -- खरेदीला चला म्हणतात. किंवा अमुकतमुक यांच्या मुलाच्या वाढदिवसाला चला म्हणतात. तिथं तर गेलंच पाहिजे म्हणतात. या सगळ्याचं भान राहणं आणि सांभाळता येणं, अवघडच नाही -- अशक्य आहे सालं ! आणि माझा स्वभाव हा असा ! जरा म्हणजे बराचसा असा एकलकोंडा छाप ! नुसते याचेच मला किती परिणाम भोगावे लागतात याचासुध्दा हिशोब केला पाहिजे. म्हणूनच कितीही बोंब मारली तरी माणसं दैववादी होतच राहणार साली ! स्वभाव हेच दैव ! दैववादाचा तसा उपयोग काहीच नाही ! पण कळत नाही तो भाग त्याच्यात बंद करून टाकता येतो ! -- हा उपयोग आहेच ! आणि तो तर फार मोठा -- (फोनची रिंग वाजते. थांबतो. पाहतो. रिंग वाजतच राहते. तसाच उभा राहतो.) हा फोन कुणाचा, कशासाठी असणार आहे ते मला माहीत आहे. वडिलांनी घेतलेला फोन आयताच वारसाहक्कानं मिळालाय ! फॅक्टरीतल्या नव्या युनियनचं लफडं ! हा धुरळा एकदा स्थिरावेपर्यंत हे असंच चालणार ! नव्या पुढाऱ्यांची बैठक झाली असणार आहे ठरल्याप्रमाणे. आता ते निरनिराळ्या माणसांना, त्यांच्यातल्या योग्य त्या माणसांतर्फे काँटॅक्ट करायला सुरुवात करणार. माझ्याशी थोडंफार जवळिकीनं बोलू शकेल त्यानं माझ्याशी बोलायचं ! गरजेप्रमाणे या पध्दती बदलायच्या ! आता हा भडवा जो फोन करणारा आहे तो तिकडं का गेलाय हे मला माहीत आहे -- पण लेव्हल सगळी विचारस्वातंत्र्याचीच ठेवावी लागेल. अर्थात् मी माझं विचारस्वातंत्र्य वापरूनच त्यांच्यात सामील व्हावं असंच ते म्हणणार ! मी नाही म्हणालो तर त्याचा त्यांना राग येणार नाही असं मात्र नाही. त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे नसलेल्या विचारस्वातंत्र्याचा त्यांना राग येणारच ! तर त्यांना कितपत राग येईल आणि त्याचे परिणाम काय होऊ शकतील किंवा त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे वागलं तर त्याचे काय परिणाम होऊ शकतील -- याचाच विचार करायचं स्वातंत्र्य मला जास्त वापरावं लागणार आहे. कुठल्याही बाजूला नाही म्हटलं की भोसकलं जाणार हे धरूनच चालायचं ! -- म्हणजे अगदी सुऱ्यानं नव्हे ! दुसरी अहिंसक हत्यारं काय कमी आहेत ! हे म्हणणार आपल्याला मॅनेजमेंटचाच आशीर्वाद आहे -- काळजीच नाही आणि सध्याचे म्हणणार -- मॅनेजमेंटनं उभी केलेली खोटी युनियन आहे ती -- ती अन्यायाचा प्रतिकार करूच शकणार नाही ! रिंग थांबली वाटतं ! (पाहतो. पुन्हा रिंग सुरू होते.) मी घरी आहे हे माहीत आहे त्यांना. फोन उचलला नाही तर ते घरी येणार. पण आता जर घेतला तर डोकं डिस्टर्ब होणार, रात्रीची झोप खराब होणार ! पण नाही तरी ते होणारच आहे. कारण ते घरी येणार हे नक्की ! (फोनजवळ जातो. फोन घेतो.) हॅलो ! हं ! कोराळकर ! हं, बोल,बोल ! काही नाही, घरीच आहे. नाही, आहे एकटाच घरी पण काय झालं, संध्याकाळपासून जरा डोकं दुखत होतं, तापही आलाय जरा. आमच्या नात्यातली एक मुलगी हॉस्पिटलमध्ये आहे -- तिकडंही जाऊन यायचं होतं -- अरे हो, माझ्या लक्षात होतं, पण हे सगळं असं झालं -- घरी येऊन पडलो मग जरा. जेवण ? तसं येताना थोडंसं खाऊनच आलो मी. आणि इच्छाही नाही तशी. नाही, नाही, नको, नको ! तू कशाला या वेळी ! आणि मी खरं बोलतोय ! प्लीज ! हं, झोपलोच होतो ! असं काय ! मग

मी झोपेत असेन ! आधीची रिंग काही ऐकू आली नाही. हो, रेस्टच घेतो आता. अरे, लक्षात नाही असं कसं होईल ! फॉर्म ?। अरे, तुझ्याइतके धडाडीचे नसलेलेही आमच्यासारखे काही लोक असणारच ! ते लगेच बदलणार नाहीत ! नाही, नाही, घाबरतो असं नाही, पण -- तसं नाही -- नुसतं पटण्या न पटण्याचा प्रश्न नाही -- नाही, लोकशाही आहे, विचारस्वातंत्र्य आहे -- ते सगळं मान्य आहे. तुमचं चुकतंय असं मी काही म्हटलंय का ? मी काय म्हणतो, तू इतकी गळ घालतोयस की जणू काही मी एक परका, कुणीतरी नवीनच ओळख झालेला माणूस आहे ! बरं बाबा, तू प्रेमाच्या हक्कानं बोलतोयस ! माझंही त्यात हित आहे म्हणूनच तू सांगतोयस ! ओके । हो, मॅनेजमेंटचाच आशीर्वाद आहे, हेही ऐकिवात आहे माझ्या ! हा एक महत्त्वाचा विचार आहेच ! बरोबर आहे तुझं ! तत्त्व कसलं आलंय -- आपण पहिला आपला विचार करायचा ! स्वतःचा ! ॲग्रीड ! नाही, धरून नको चालू लगेच -- बरं, चालेल, उद्या भेटू आपण -- नाही, इतकं काही नाही -- हो रेस्टच घेतो -- हो, माझा तो एक प्रॉब्लेम आहेच लक्षात ! - अच्छा ! गुड नाईट ! (फोन ठेवतो. क्षणभर उभा राहतो. मग --) उद्याचा एक दिवस तरी मी दांडीच मारणार आहे. पुढचं पुढं पाहू. दुसरे कोण काय करतायत हेही पाह्यला हवं. मी असं कुठल्या ग्रुपबरोबर नसल्यामुळंच तर मला हे जास्त अवघड जात नसेल ? सध्याच्या युनियनचे पुढारी म्हणतात, तुमचा काही प्रश्न नाही, तुम्ही यांच्या भूलथापांना, धमक्यांना बळी पडणार नाही याची आम्हाला खात्री आहे. पण आपल्या दुसऱ्या सभासदांकडेही लक्ष ठेवा. आणि हा म्हणतोय, तुला धरून चालतो ! उद्या गेलो नाही तर घरी येणार ते ! दोघंही एका वेळी नाही आले म्हणजे बरं ! आईचं काय म्हणणं, नीलकंठा, वर्षातून एकदा देवीला जायला हवं, कुलदैवताला जायला हवं, एक तरी सत्यनारायण करायलाच हवा आणि रोजची देवपूजा घरात नीट व्हायला हवी -- कधीकधी तर दोन फुलंही नसतात घरात -- म्हणूनच असे सारखे निरनिराळे प्रश्न येत राहतात -- समाधान लाभत नाही ! -- दुर्दैव इतकंच की माणसाचं विचारस्वातंत्र्य ही काय भयानक चीज आहे ते तिला माहीत नाही -- म्हणजे अर्थात् तिचं सुदैवच ते !...(काही क्षणांनी ...) कधीकधी शंका येते की, च्यायला मीच तर विकृत नाही ? (हसतो. मोठ्यांदा हसत --) क्वाईट पॉसिबल, क्वाईट पॉसिबल ! (अचानक हसू थांबवून --) हे सगळं च्यायला दुसरंच काहीतरी चाललेलं असतं ! खरं तर सतार शिकायचं ठरवलं होतं ! क्लासही नव्हता का लावला ? जातही होतो की काही दिवस ! उपटले एकजण, म्हणाले, काय रविशंकर होणाराय काय ? नामोहरमच करायचं ! हं, तुम्ही परीक्षा द्या, एखादा साईड बिझिनेस काढा -- ते ठीक आहे. पण सतार ! नो ! रविशंकर आहेत ! तुम्ही कशाला वेळ वाया घालवताय ! माझा क्षण न् क्षण तिच्यायला असा गिळंकृत झालेला आहे ! सामाजिक बांधिलकी म्हणजे समाजाची आपल्यावर असलेली बांधिलकी ! म्हणजे आपण कसं जगायचं ते समाजानं ठरवणं ! क्रूरपणा आहे सगळा ! क्रौर्य लागणारच हो याला ! समाजाची धारणाच शक्य नाही त्याशिवाय ! या क्रौर्याची जोपासना म्हणजेच सामाजिक बांधिलकी ! आणि ही तर सगळ्यांच्यावर असते ! आता त्यातले कुठले कुठले भाग महत्त्वाचे मानायचे हे प्रत्येकाचं वेगवेगळं डोकं चालू असतं ! म्हणूनच तर सगळी माणसं वेगवेगळी वाटतात साली ! आणि या सगळ्या वेगवेगळ्या माणसांना ' सामान्य माणूस ' अशी पदवी देऊन भडवे उदो उदो करतात त्यांचा ! सामान्य म्हणजे सर्वांमध्ये कॉमन असं पाहिजे -- कुठं काय असतं असं ? खरंच एकतरी माणूस सामान्य -- सगळ्यांमध्ये असलेला असा -- होऊ शकेल ? सगळ्या असामान्य माणसांना सामान्य म्हणणं ही या हिंसक सामाजिक बांधिलकीचीच एक भोंदूगिरी आहे ! भल्याभल्यांच्या हे टाळक्यात शिरत नाही ! -- असं मला वाटतंय म्हणजे मीच विकृत असेन नाहीतर ! मला एकट्याला अशी शंका कशी काय येते ? नाही तर सालं हे येत असेल डोक्यात अनेकांच्या, पण सामाजिक बांधिलकीमुळं बोलत नसतील ! विकृत लोकांची एक संघटना उभारल्याशिवाय काही खरं नाही ! निर्भयपणा येणार कसा त्याशिवाय ! पॉवर असल्याशिवाय विकृतीला कोण महत्त्व देणाराय ! म्हणजे हेच धंदे करावे लागणार ! विचारस्वातंत्र्याचे ! -- त्यापेक्षा आहे ती बांधिलकी परवडली ! निदान आपण नॉर्मल आहोत असं तरी दाखवत राहता येतं ! (बसतो. क्षणभर. पुन्हा उभा राहतो.) आपल्या आजूबाजूच्या लोकांची मनं मोडल्याशिवाय, धोके पत्करल्याशिवाय जगायचं म्हटलं तर मेलाच तो माणूस ! नाहीतर मग खरोखर,

मनापासून तो या विचारस्वातंत्र्याचा भोक्ता पाहिजे. भाकरी की विचारस्वातंत्र्य -- असले प्रश्न त्याला भावले पाहिजेत. हुकूमशाही वाईट किंवा एकवेळ हुकूमशाही परवडली -- असं काहीतरी त्याला वाटलं पाहिजे -- नाहीतर किमान हेमगिरी महाराज की जय ! -- एवढं तरी म्हणता आलं पाहिजे. संघटनांचं महत्त्व वाढलं की माणूस मेला ! त्याची संस्कृती मेली ! त्याची कला मेली ! प्रेतात जी एक विघटनाची शक्ती चालू असते तेच असल्या संघटनावाल्या समाजाचं जगणं ! माणूस हा कोंडाळ्यातच जगतो हे मरण पावलेल्या समाजाचं तत्त्वज्ञान असतंय ! तत्त्वज्ञानातून, धर्मातून, कलेतून, राजकारणातून, जाहिरातीतून -- सगळीकडून बांधत राहतात साले ! एक क्षण साधा, मोकळा राहू देत नाहीत ! -- मलासुध्दा हे सगळं रागावल्यामुळं, निराशेमुळं सुचत असेल बहुतेक ! विचाराला काहीतरी कारण असणारच -- म्हणूनच विचारावर औषधोपचार होऊ शकतो ! आता हे माझ्यावर औषधोपचार करायची गरज मला पटवून देतील ! तेवढं पटलं तरी मग पुढं औषधोपचाराची गरज राहणार नाही ! कारण सध्या जे वाटतंय तेच बरोबर आहे असं वाटतंय -- म्हणून तर सुधारायची आवश्यकता आहे ! -- (काही क्षणांनी --) शब्दांची गर्दी होणं, गोंधळून जाणं, वेडं होणं, आपल्याला जे कळतंय तेच अंतिम सत्य आहे आणि तेच बहुजनहिताचं आहे असं वाटणं -- हेच जिवंतपणाचं लक्षण आहे. संघटनात्मक अशा विघटनशील समाजाचा मृत्यू पावलेला जिवंत माणूस ! सत्याचं फार बिनचूक वर्णन लक्षात यायला लागणं म्हणजेच वेडेपणा ! कुणाला वेळ आहे ! अती झाल्यावर, फार ताणल्यामुळं, ब्रेक तुटलेला असला की गाडी अशी उधळत जाते -- वेळ असो, नसो ! याचा एक फायदा होईल. सगळ्या बाजूंचे लोक माझ्याबद्दल सहानुभूती बाळगतील आणि मी बरा होण्याची काळजी वाहतील. एखादा कणसुध्दा असा साशंक होणं हे समाजाला अत्यंत धोक्याचं आहे. मानवी हक्क म्हणजे सगळ्यांनी एकत्र मरण्याचा हक्क ! हा एकटाच कुठं चालला मरायला ! बिचारा ! (काही क्षणांनी --) नुसतं नोकरी सोडली तरी हजारो प्रश्न बंद होतील ! (काही क्षणांनी --) माणसांचे संपर्क कमीत कमी ठेवता आले पाहिजेत...(काही क्षण...) च्यायला, खरंच ताप येतोय की काय मला...(नुसता उभा राहतो. गळ्याला, कपाळाला हात लावून पाहतो...) स्थळ तेच -- मनच असलं म्हणजे ताप नाही...सगळं काही सोयीस्कर, पटणारं आणि धोके टाळणारं घडत राहतं ...मी कोण आहे, कुठं आहे, काय करतोय, कशासाठी करतोय -- सगळं कळत राहतं ... सगळं कळायला पाहिजे... एखादा क्षण कळू शकणार नाही अशी नुसती कल्पनासुध्दा भयंकर भयानक वाटते... सगळं कळायला पाहिजे हा अट्टाहास असला की संघटनाकौशल्य आणि बेरजेचं राजकारण आलंच ! श्रध्देचं महत्त्व आलंच ! आपले सभासद वाढवणं आलंच ! म्हणजे माझ्यात विचारांचं मिक्स्चर असावं बहुतेक! -- एकमेकांच्या पूर्ण विरोधी विचार ! एकाच माणसात ! आहेत ! असू शकतात ! असतातच ! सुसंघटित, जिवंत समाजात तरी हेच असणार ! प्रत्येक माणसात ! याच शक्तीवर तर तो समाज पुढे जात असतो आणि बोंबलत असतो ! म्हणजे या ना त्या प्रकारे मीही एक बोंबलत पुढे जाणारा माणूस आहे ! कष्ट कितीही चालतील पण ताप नको ! हेच बरं ! सगळ्यांच्याबरोबर बोंबलत जाणं ! यश किती, अपयश किती, कितीजणांना तुम्ही तुमच्यावर अवलंबून ठेवू शकलात, कितीजणांना तुम्ही त्यांच्यावर उपकार केले असं वाटलं, कुठली सुखं उपभोगलीत, पुढच्या पिढ्यांची कितपत सोय केलीत -- हेच शेवटी महत्त्वाचं आहे. हाच शेवटी सारांश निघणार आहे. यासाठी क्रौर्य लागणारच ! क्रौर्याची जोपासना केल्याशिवाय सामाजिक बांधिलकी असूच शकत नाही ! (काही क्षणांनी ...) माझ्या ब्रेकला काय झालंय ! फार वेळ असा तुटलेला ठेवणं धोक्याचं आहे ! कायमचा तुटला तर जगणं मुश्किल होईल...कुठंही जाऊन धडकेल सगळं...स्पीड... ...स्पीड...आणि वेळ नाही... मला मी आहे असा टिकायलाही हवा आहे आणि याव्यतिरिक्त काही शक्यता आहे का तेही कळायला हवं आहे. (काही क्षण...) मी माझी स्वतःची सुखदुःखं आणि मानसिक गोंधळ तर बडबडत नाहीय ? आणि तसं असलं तरी ते का महत्त्वाचं नसावं ? फास्ट आहेच ! वेगळं काय असणार आहे ?! अशा फटाफट प्रतिक्रिया देण्याच्या वेगात एखादवेळी माझ्या हातून कुणी मारलाही जाईल किंवा मी कुणाकडून मारला जाईन ! पण काय फरक पडतो ? धिस इज लाईफ ! सामाजिक बांधिलकीच्या, पुढे जाणाऱ्या समाजाला आता माझं आयुष्य असं हवंय ! त्याशिवाय प्रगती होणार नाही ! कशी होणार ?

प्रगतीसाठी थोडंसं असंबध्द बडबडलं तरी काय हरकत आहे ? फक्त ते फास्ट पाहिजे. मरगळ नकोय. फास्ट नसणं म्हणजे मरगळ ! जे आपोआप ठरत जातंय त्याच्याबद्दल शंका घेणं हेच मुळात समाजविरोधी कृत्य आहे ! मग नीतीमत्तेचं काय हो ? ती तर इतकी फास्ट बदलत नाही ! काही हरकत नाही. त्या त्या वेळी ते ते तसं तसं बघायचं ! खलास ! काही खरं नाही ! सगळं सालं गुन्हेगारीनं भरलेलं आहे असं वाटतं -- पण गुन्हेगारी म्हणजे काय हेच नीट समजत नाही -- पण काहीही म्हटलं तरी सगळेच गुन्हेगारच ठरतील यात मात्र शंका नाही ! मीसुध्दा ! मी कोण लागून गेलोय ! कुठल्या बिंदूपासून गुन्हेगारीचा प्रांत सुरू होतो ते कळायला पाहिजे ... खरं म्हणजे मी एक जबाबदार माणूस आहे, माझे कुटुंबीय तरी निदान माझ्यावर अवलंबून आहेत. म्हणजे असं वाटतं. म्हणून मी भित्राही आहे. अजून काय हवंय ? निरपराध, निरुपद्रवी आयुष्य जगायला ? ..... मृण्ययी एकदा म्हणाली होती, पपा, तुम्ही जास्त विचार नका करू -- म्हणजे माझा प्रॉब्लेम बहुतेक तिच्या लक्षात आला होता ! की विचाराचा तथ्यहीनपणाच तिच्या लक्षात आला असेल ? -- विचारांचा तथ्यहीनपणा तिला माझ्याइतका कळला असणं शक्यच नाही -- तशी खूपच लहान आहे ती ! पण हे तरी कसं ? एका विचाराचा तथ्यहीनपणा कळला काय आणि दहा लाख विचारांचा तथ्यहीनपणा कळला काय -- काय फरक असणार आहे ! शून्य ते शून्य ! ....मला तो काय म्हणत होता की, माझी जी एक कामात चूक झालेली आहे, ती फ्रॉड धरली जाऊ शकते -- आणि ही अफरातफर एकदा सिध्द झाली की हकालपट्टीच ! -- पण त्याचं म्हणणं, अजून ते काही काढलेलं नाही -- तू इकडं जॉईन हो -- ते मिटवूनच टाकू -- ते कधीच वर येणार नाही -- मॅनेजमेंटच्या आशीर्वादाची युनियन असल्यामुळं आपल्याच हातात असणार आहे हे ! .... पण मुळात मी अफरातफर केलेलीच नाही -- चूक झाली असेल... पण...पण त्याचं म्हणणं, तसा अर्थ होऊ शकतो...मग नुसतं दाखवायला डिपार्टमेंटल चौकशी वगैरे होईल -- कायद्यानं मला संधी द्यावी लागते म्हणून ती दिली जाईल -- पण निकाल आधीच ठरलेला असेल -- आरोप सिध्द झाला ! शिक्षा -- हकालपट्टी ! -- मग पाहिजे तर पुढं कोर्टाबिर्टात जाऊन दाद मागत बस ! -- अशा परिस्थितीतही कुटुंब सांभाळण्याचा प्रयत्न करत -- जमलं तर ! बरं, असं झाल्यावर दुसरी नोकरी मिळणंही अवघड होईल ! दुसरं काय साधन आहे ? पैसे तरी आहेत थोडाफार काळ धकवता येईल इतके ? आपलं बघायचं भैया, जगाचा विचार सोड ! कसली आलीयत तत्त्वं ! सर सलामत तो तत्त्वं पचास ! -- हेही पटतंय सालं एका दृष्टीनं ! त्यातही एक, कायम वाहणाऱ्या प्रवाहासारखा, एक सततचा प्रॉब्लेम आहेच ! स्वातीचा मॅडनेस ! मला तर वाटतं जवळ जवळ लग्न झाल्यापासून हे आहेच -- मृण्मयीच्या जन्मानंतर वाढतच गेलेलं ! क्वचित कधी दोघीही अशा कुठं गेलेल्या असल्या की शांततासुध्दा खायला येते ! आणि उलटा प्रकार असा की उलट तीच मला मॅड धरून चालते ! एकदा तर या दुःखानं ती रडत होती हेही माझ्या लक्षात आलं होतं. त्या वेळी विशेष म्हणजे मृण्मयी तिला समजावत होती की मम्मी, तुला वाटतो इतका काही पपांचा प्रॉब्लेम नाहीय म्हणून ! लहान असून !...मी म्हणेल त्याला स्वाती हो म्हणते, मी म्हणेन ते बरोबर आहे म्हणते, सारखी मी डिस्टर्ब होऊ नये याची काळजी घेत राहते -- अक्षरशः वेड लागायची पाळी येते ! -- बरं, या तिच्या वागण्यामुळं कधी ना कधी मला संतापायला होणारच ! की बसलीच समजायचं मग ही तासंतास रडत ! तिचं हे असलं अधू मन सतत सहन करावं लागतंय तिच्या मारी ! पण करणार काय ! फक्त आपण आपले विचार जास्त काही सांगायचे नाहीत म्हणजे झालं ! हे अफरातफरीचं, युनियनचं काही बोलायचंच नाही म्हणजे झालं ! यात मला मात्र कुठलाच आधार राहात नाही -- असं होतंय !...फक्त जग कसं आहे ते थोडंफार मृण्मयीला माहीत असावं म्हणून तिला तेवढं थोडंफार सांगायचं, बास ! -- नाहीतर सालं काही माहीतच नसलं तर पुढं फारच धक्का बसू शकेल -- तेवढी काळजी घ्यायची -- ती घेते म्हणा ऐकून -- आश्चर्य म्हणजे उपायही सुचवते मध्येच एखादा -- एकदा नाही का, ती म्हणाली होती, पपा, तुम्ही चव्हाणशी थोडी दोस्ती वाढवत न्या -- तर सालं खरंच, चमत्कार झाल्यासारखं निवळलं होतं सगळं ! -- पण या युनियनच्या वगैरे लफड्यांचा तिला ताण देण्यात काही अर्थ नाही -- ती तरी धड राहिली पाहिजे -- आपल्यामुळं तिला धोका नको -- आपण काय -- काहीही केलं, कुठंही गेलो तरी स्थळ, मनोमन मनच, हेच

चालू असतं. त्याच बिंदूवर सगळं घडत राहतं -- तोच बिंदू कमी जास्त तीव्र होत राहतो -- हा अनुभव तर नेहमीचाच आहे. पण साला हा बिंदू कधीही थांबत नाही -- नाहीसा होत नाही -- स्पीड आणि प्रेशर ! -- काय च्यायला यड्यासारखं तयार केलंय सगळं ! किंवा मलाच कळत नसेल -- किंवा मलाच असं वाटत असेल -- मी च्यायला एखादा मिसफिट तर नाही ? असणारच. कारण दुसरे लोक इतके हालअपेष्टा भोगणारे दिसत नाहीत. त्यांना वेळच नसतो. एक झालं की दुसरं अशी त्यांची पुढंपुढं प्रगती चालू असते. त्यांनाही जगण्याच्या हालअपेष्टा असणारच -- तशा हालअपेष्टांबद्दल प्रश्न विचारण्याच्या जास्तीच्या हालअपेष्टा माझ्या जगण्यात आहेत -- माझं असं का होत असेल ? उपयोग काय याचा ? (दारावरची बेल वाजते --) तेच असणार ! पाचच मिनिटं, तुझी तब्बेत बघून जावी आणि भेटून जावं म्हणून आलो म्हणणार -- आणि पुन्हा तोच विषय येणार -- ते असं त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे होईपर्यंत माझ्या विचारस्वातंत्र्याला आवाहन करतच राहणार -- मला तर निर्णय कशावर आधारित घ्यायचा हेच कळत नाही -- दुसरे लोक तरी कशावर आधारित घेत असतील निर्णय ? त्यांना कसं काय जमतं सगळं ? आणि नाहीतरी मीसुध्दा एका युनियनचा सभासद आहेच नं ? त्याऐवजी दुसऱ्या युनियनचा झालो तर काय बिघडतंय ? (दारावर हाताच्या थापा चालू होतात...) सध्याच्या युनियननं रागावून मला गाळात घालायचं ठरवलं म्हणजे ? ... दारावर बेल असूनही या अशा थापा पडतायत ... एखादवेळेस ते नसतीलसुध्दा....दुसरंच कुणीतरी ... (जोरात थापा...) म्हणजे अधीरपणा वाढत चाललाय ...(दाराजवळ जाऊन उभा राहतो...दारावर थापा पडतच राहतात... जोरजोरात...दाराजवळ जाऊन उभा राहतो... दारावर थापा पडतच राहतात... जोरजोरात... पुढे... अंधार पडत जातो... पुन्हा प्रकाश पडतो तेव्हा काही वर्षे गेलेली... त्याच्या केसांत पांढरेपणा उघड झालेला...) बासष्ट संपून त्रेसष्ट चाललंय माझं ! ती युनियनची लफडी आठवली की अजूनही भांबावल्यासारखं होतं... कसं काय निभावलं सगळं, असं एक आश्चर्यमिश्रित समाधान वाटत राहतं... म्हणजे एकत्रच... भांबावणं आणि समाधान ! त्या वेळी वाटायचं की अमुक एक हजार प्रश्नांचं असेल आपलं आयुष्य ! तो यडपटपणाच होता एक ! परीस कसा टच करेल त्याचं सोनं करतो, तसं माझं माईंड ! टच करेल त्याचे प्रश्न तयार करणारं ! या माईंडचा, त्याच्या अविश्रांत मेहनतीच्या आवडीचा समजा त्रास होतो, पण हे बदलून थोडंच मिळणार आहे ? थोडक्यात म्हणजे, प्रॉब्लेम्स मोजण्यातच अर्थ नाही, असं मला आता कळतंय ! म्हणजे, प्रॉब्लेम्स जरा कमी झाल्यावर, असं फार तर म्हणता येईल ! कमी म्हणजे, आतले नव्हे, बाहेरचे ! माईंड तर तेच आहे ! सारखे विचार करणं आणि स्वतःशी बडबड करणं ! आता खरं तर तो सगळा भूतकाळ झालाय -- मी व्हीआरएस घ्यायच्या आधीपासूनच युनियनचं महत्त्व कमीकमीच होत चाललं होतं ! चिरफळ्या उडणं -- युनियनच्या, आर्थिक उदारीकरण आणि नफेखोरीला बढावा आणि प्रतिष्ठा मिळत जाणं ! कोणत्याही पद्धतीनं, कितीही नफेखोरी ! पण मला होते ते तेव्हाचे प्रश्न खरेच होते ! आताच्या लोकांना दुसरे कुठले असतील ! विशेषतः माझ्यासारखं माईंड घेऊन जगणाऱ्यांना ! पण त्यातलं आता काहीच नाही ! कुठं गेलं ते सगळं ? भूतकाळ म्हणजे काय तर माझ्या मेंदूच्या कणांमधे जे नोंदलं गेलंय ते ! आठवलं की पुन्हा सगळं जिवंत असल्यासारखं वाटतं ! कमालच आहे ! मेंदूचे काही कण समजा निकामी झाले तर तेवढा भूतकाळ कमी होणार ! किंवा मेल्यावर तर सगळेच कण निकामीच होतात ना -- रक्तपुरवठाच थांबल्यावर ? -- शिवाय ते सगळं जाळूनही टाकलं जातं नंतर -- मग कुठला भूतकाळ ? आता त्या काळाच्या चेनमधूनच मी व्हीआरएस घेतली, मृण्मयीचं शिक्षण, लग्न झालं -- हे ठीक -- पण मला तर वाटतं की भूतकाळ ही एक खोटीच गोष्ट आहे ! आणि हे सगळंच जर नष्ट होणार आहे तर पुनर्जन्म कशाचा होतो ? हल्ली आता हे एक नवे गोंधळ सुरू झालेत ! पुनर्जन्मावर विश्वास ठेवावा की ठेवू नये ?! आणि पुनर्जन्म कधी म्हणता येईल ? हेच माईंड पुन्हा पुढच्या जन्मात दुसऱ्या शरीरात येणं !? पण मेंदूचे कण तर वेगळे असणार ! या नष्ट झालेल्या कणांमधलं माईंड त्या कणांत कसं जाणार ?... (काही क्षणांनी ...) खरं तर मी थकलोय... सतत हा डोक्याचा कारखाना चालूच ! याच माईंडनं पुनर्जन्म होईल ? नकोच वाटतोय ! दुसऱ्या जरा चांगल्या माईंडनं चालेल ! पण मग पुनर्जन्म कसला तो ?... छ्या !

... मेदूतले काही कण पुनर्जन्मावर विश्वास ठेवायला सदोदित तयार आणि काही कण ते सगळं डाऊटफुल मानणारे ! असा प्रकार ! म्हणजे गोंधळच ! आणि टसल ! पण यातनं आता लगेच काही आर्थिक -- कौटुंबिक परिस्थितीला धोका नाही, हे एक आता बरं वाटतंय ! माझ्या आजोबांना तर भूतकाळाबद्दल भ्रमच व्हायचे ! म्हणजे तोच भूतकाळातला प्रसंग -- आत्ता चालू आहे, असं ! आणि ॲक्चुअल जे घडलं तेच तसंच असंही नाही ! जे घडू शकलं असतं असंही ! म्हणूनच, आनुवंशिकतेवर मात्र माझा विश्वास आहे ! नाही तर मी या दोषांशिवाय जगू नसतो का शकलो ? पण मग मी म्हणजे कोण ? वेगळ्या प्रकारचं किंवा दुसरंच माईंड लाभलेला मी ! यशस्वी होणाऱ्या खूप लोकांना माईंड चांगलं मिळालेलं असतं याबद्दल मला शंकाच नाही ! मग त्यांचं काय कर्तृत्व ? म्हणजे कुणाचं ? जाऊं द्या ! पुण्यतिथ्या चालणारच आहेत ! तसं बघितलं तर प्रॉब्लेम एकच ! आपलं माईंड ! आपण उगीच प्रॉब्लेम्सची मोठी संख्या सांगत बसतो ! खरं तर त्याची काहीच गरज नाही ! किंबहुना ते खोटंच असतं, असंच म्हणावं लागेल ! (जरा मोठ्याने --) कोऱ्या ऽ -- (हळू --) म्हणजे कोराळकर -- (पुन्हा मोठ्याने --) धमकी देतोस काय नालायका ! आता ऐक ! मी भरणार होतो तुमचा मेंबरशिप फॉर्म पण निव्वळ तू धमकी दिलीस याच कारणानं माझा आता नकार समज ! काय व्हायचं ते होऊं दे ! धमकी नाही म्हणजे नाहीच चालणार ! सालं युनियन ही कर्मचाऱ्यांच्या भल्यासाठी -- त्यांच्या रक्षणासाठी असते ! तर तुम्ही ? नायनाट करायच्या धमक्या देत फिरताय ? लाज नाही वाटत ? (टोन खाली आणून --) पण हे नाही झालं ! माईंड घाबरलं ! बदललीच युनियन ! पण तेच ठीक झालं सालं ! त्या घाबरटपणामुळंच नोकरीचं तडीला गेलं बहुतेक ! काढून टाकलं असतं तर काय केलं असतं ? नाही तर मग असं तरी पाहिजे की मला जर काही धक्का पोचला तर मी मर्डरच करायची शक्यता आहे -- असं वाटलं पाहिजे लोकांना ! पण मग सगळा लाईफपॅटर्नच वेगळा झाला असता ! आणि या सगळ्याच्या आधीच घडलाही असता एखादा मर्डर ! पण नकोच ते ! त्यामुळंही नोकरी गेली असती ! जरा त्रास झाला खरा, पण घाबरट माईंड असणंच शेवटी हिताचं ठरतं ! दीड महिन्यात भगवद्‌गीता समजावून सांगणारा कोर्स लावलाय ! फी रुपये पाचशे ! परवडतंय ! साधारण दोनअडीच दिवसांत एक अध्याय होतो ! याचा उपयोग होईल असं वाटतंय ! मला तर आहेच आणि स्वातीलाही त्यातलं सांगता येईल ! विशेषतः तिलाच ! ती काही हा कोर्स करू शकणार नाही ! मी केला म्हणजे मला त्यातलं काही, वेळकाळ पाहून, बोलता तरी येईल ! शिवाय मलाही उपयोग झाला तर बरंच आहे ! ती अगदी कमकुवत आणि मी शक्तिमान असं कुठाय ! आणि गीता तर शक्तिमानालाही उपयोगी आहे ! अर्जुनाला नाही उपयोगी पडली ?! आणि स्वतः कृष्णही शक्तिमानच होता की ! त्यालाही गीता माहीत असणं उपयोगी पडलंच की ! मुख्य म्हणजे ती अर्जुनाला सांगता आली ! आणि आता तर त्याचा कितीतरी जणांना उपयोग आहे ! त्या वेळी, शेवटी, केलं काय, तर, आपल्याला तौलनिक फारसं काही कळत नाही असा बुरखा घेतला आणि माझे दोन मित्र तिकडं गेल्यामुळंच मीही तिकडं गेलो असं दाखवलं आणि बदलली युनियन ! पण आपल्या विचारांना फार महत्त्व आहे असं समजायचंच कारण नाही, हे आता नवीन कळतंय ! तरीही, घाबरटपणा जाईल असं काही वाटत नाही ! नाहीच ! (काही क्षण सुन्न ... नंतर फोनची रिंग वाजते ...) बाकी काहीही असो... फोनचं महत्त्व आहेच ... संपर्क चालू राहतो... नाहीतर आपण जिवंत आहे की नाही हेच कळणार नाही... (फोन घेतो.) हॅलो ! हं, बोल मावशी ! नाही, ठीक आहे आता... नेहमीचंच झालंय ना हे... दर दोनतीन महिन्यांतनं एकदा घडतंच हे... अगं काही नाही, तिला फार एकटेपणा वाटतो म्हणे... मृण्मयी लग्न होऊन गेल्यानंतर... ती रडायलाच लागते... तासंतास... काही बोलत नाही... हं... डॉक्टर ठरलेलेच आहेत... दोनतीन दिवस हॉस्पिटलमध्ये ठेवून आणायचं... औषधं असतातच... पुढं दोनतीन महिने बरे जातात... नाही, ठीक आहे... काही लागलं तर कळवीन... हो... अगं, संकोच कसला... हो... (फोन ठेवतो.) एक चांगलं झालं, त्याचा परिणाम म्हणून हे वाईट झालं ! मृण्मयीचं लग्न चांगलं, हिचं आजारपण बळावणं वाईट ! पण सवयच झालीय आता ! मानसिक रोग सुरुवातीला भयानक वाटतात, पण एकदा सवय झाली की चालू राहतं मग ... जरा शरम वाटावी असंच आहे हे, पण स्वाती दोनतीन दिवस हॉस्पिटलात गेली की बरंच वाटतंय... तिचा

तो चेहराच साला सारखा ताण आणत राहतो...नाही तर... बरं आहे ... जुने ते प्रॉब्लेम्स कमी झालेले आणि स्वाती हॉस्पिटलमध्ये ... माझ्या आरोग्याला बरं पडतं हे... (काही क्षण सुन्न ... नंतर ...) त्रिकोणातले ते एक झालेले दोन कोन भेटले ... आनंदी दिसले ... तो म्हणाला, आमच्या सुखी संसाराचं श्रेय तुलाच म्हणजे मलाच द्यायला हवं, कारण माझ्यामुळंच त्यांची ओळख झाली आणि त्या ओळखीचं रूपांतर सुखी संसारात झालं ! ... जुनी खपली थोडी निघाली ... मलाच इंटरेस्ट होतं हे खरंच त्याला माहीतच नसेल ?... मी स्वतःकडे कर्तृत्व घेतल्यामुळे असं झालं ... श्रीकृष्णाकडे कर्तृत्व दिलं असतं तर कदाचित मी यशस्वी झालो असतो ... पण श्रीकृष्णाऐवजी मी कर्तृत्व त्याच्याकडे दिलं आणि तो यशस्वी झाला ... म्हणजे मी यशस्वी व्हावं अशी नियतीच नव्हती... श्रीकृष्ण किंवा तोच ... नाही म्हटलं तरी त्या रात्री झोप उडालीच ... तेवढं तर होणारच म्हणा ... (काही क्षणांनी ...) हे सतत विचार म्हणजे जरा रग्गडच होतंय काम मेंदूला ... इतकं काम करायचं म्हणजे रक्तपुरवठा जास्त लागणार तिकडे ... म्हणजे हार्टलाही जास्त काम पडणार ... म्हणजे मग हार्टलाही रक्तपुरवठा जास्त लागणार ... म्हणजे दोन्हीपैकी एकाला जरी रक्तपुरवठा कमी झाला तरी वाटच लागणार आहे एकूणात ... ॲटॅक किंवा स्ट्रोक ... ॲटॅकमधे वेदना किती होतात ते माहीत नाही ... त्याचीच भीती वाटते ... नाही तर स्ट्रोकपेक्षा ॲटॅक परवडेल ... स्ट्रोक म्हणजे अपंगच व्हायची लक्षणं सगळी ... त्यापेक्षा ॲटॅक येऊन गेला एखादा तरी परवडेल ... पण सालं ते पेन जास्त नसावं म्हणजे झालं ... आणि एकदम पहिला आणि शेवटचा असंही होऊ नये म्हणजे झालं ... मी गचकलो तर पुढं हिच्या त्या भव्य एकटेपणाचं काय होईल ? ... मृण्मयी परगावी असल्यामुळं तिला काही सगळं कळवत नाही... तीही माणसं समजुतदार आहेत ... आमचं आम्हालाच झेपत नाही हे पाहून आमच्याकडून काही अपेक्षाच ठेवत नाहीत ते ... त्यांचं ते आनंदात राहतात हाच आमचा आनंद म्हणायचा ... इथं मावशी मात्र आहे ... चौकशी करते, मदतही करते... तिच्याही घरचे सगळे चांगले आहेत ... तिचं आम्हाला मदत करणं म्हणजे त्यांना थोडं डिस्टर्ब होतच असणार ... मुख्य म्हणजे स्वातीची बहीण आहे इथं हे एक बरं आहे ... स्वाती जेव्हा हॉस्पिटलात असते तेव्हा तिच्याबरोबर बसते ती ... सेवा करते ... तिच्याही घरची माणसं चांगली आहेत ... प्रश्न एकच आहे, मी गचकलो तर एकटेपणा फारच वाढेल का काय मग तिचा ? नाही तर, खरं म्हणजे, माझ्यामुळंच होत असेल तिला हा एकटेपणाचा त्रास ! मला आता तिच्यात कसलंच इंटरेस्ट वाटत नाही ... बोलावंसंही वाटत नाही ... आपलं आपण गप्प बसावं असं वाटतं ... तेच असेल कारण तिच्या एकटेपणाचं ... तसं असेल तर मग मी गचकल्यावर तिचा एकटेपणा कमीही होईल ... पण हे माझ्या मनात असल्याचं मी दाखवून देत नाही ... कशाला सारखं गिल्टी राहायचं ? ... च्यायला ! ... म्हणजे मी गचकू का काय तिच्यासाठी ?! ... बरं वाटतं ... माझ्यासारखंच ... तीही बोलणार नाही ... पण मी समोर नसण ... तिला सुखाचंच वाटत असणार ... त्यापेक्षा दोघांनीही चांगलं वागून संसार सुखाचा नसता करता आला ?! ... नकोच ते -- सुखी संसाराचा विषय नको -- पुन्हा रात्रीची झोप उडायची ! आणि झोप नाही म्हणजे थकवा ... आणि विचारांचा कारखाना चालू ! मेंदूलाही विश्रांती नाही आणि हार्टलाही नाही ! यासाठीच शांत राहता आलं पाहिजे ! शांततेचं महत्त्व कुणालाही कधीच कमी लेखता येणार नाही ... अगदी जवळचे नातेवाईक आणि शेजारी एवढे सोडले तर फारसे कुणाशी संबंध नाहीतच ! एकमेकांना मदत होऊ शकणं हाच पाया ! खूप संबंध राखणं हा एक मोठा उद्योगच होईल ! सारखं सगळीकडे उपस्थित राहणं ! त्यासाठी आपल्या स्वतःच्या आयुष्यात स्वास्थ्य नको ? थोडक्यातच बरं आहे ! हसतखेळत सगळ्यांकडे जाणंयेणं, एकमेकांची कामं करणं, ग्रुपनं ट्रिपला जाणं -- हे सगळं करायची आमची लायकी तरी नाही किंवा कुवत तरी नाही ! त्यामुळं, कुणी आम्हाला स्वार्थी, आत्मकेंद्री म्हणू शकतं ! सदा दुर्मुखलेले असंही म्हणू शकतं ! त्यातही मधे काही वर्षं माझ्या हिरड्यांचा काहीतरी प्रॉब्लेम होता -- नेहमीच्या ' बघू, पाहू, करू ' पद्धतीनं चालली होती ढकलंपंची ! तोंडाला वास यायचा ! अक्षरशः तोंड फिरवायचे लोक दुसरीकडे ! काहीजण तर थुंकून यायचे ! तो वास त्यांच्या तोंडात गेला असं जाणवायचं त्यांना ! फारच झाल्यावर आणि जवळचे लोकही वैतागल्यावर गेलो मग डॉक्टरकडे ! बरीच ट्रीटमेंट घ्यावी लागली ! आधीपासून होतीच, पण विशेषतः त्या काळात तोंड

उघडणं टाळायचीच सवय लागली होती ! आणि बरंही होतं ते ! नाहीतरी काय बोलणार होतो मी ?! एके काळी, एखादी कला आत्मसात करावी, तिथं आवडीनं काही करावं असं डोक्यात होतं ! कविता, सतार किंवा नाटक ! काळाच्या ओघात ते नष्ट झालं ! मग इंटरेस्टच खलास झालं ! ते संपलं ! आज आता सांगायचं म्हणजे मला राजकारणात इंटरेस्ट नाही, पिक्चरमध्ये नाही, सीरियलमध्ये नाही आणि क्रिकेटमध्येही नाही ! बोलणार काय ?! आज पाणी येणार नाहीय आणि भाजी किती महाग झालीय -- हे ? तीन मिनिटांत संपतात हे विषय ! पुढे ?... चार लोक बोलत असले तरी मी गप्पच असतो. अगदी आमच्या नोकरीतल्या कामाचा विषय असला तरी ! दुसरं असं की माझ्याकडून खास असं काहीच घडत नसल्यामुळं, सांगण्यासारखं असं काही नसतंच माझ्याकडे ! घरातही ! मला अचीव्हमेंटचीही सवय नाही आणि त्याचा गवगवा करायचीही नाही ! लोक ज्या अचीव्हमेंट सांगतात त्याही खरं तर मला क्षुद्र वाटतात -- माझ्या चेहऱ्यावर हे वाटणं दिसतही असणार ! मनातनं, आणि काही वेळी उघडही -- संतापतात लोक ! पण हा आता काय माझा दोष आहे का ? एकदा तर एक मित्र म्हणाला की म्हणे तू, म्हणजे मी, जरा बोलणं, तोंड उघडणं, तोंडातनं ताजी हवा आतबाहेर येऊजाऊ देणं, असं केलं असतं तर माझं तोंड असं सडलं नसतं ! तुझं, म्हणजे माझं, डोकं आणि तोंड दोन्ही सडकं झालंय म्हणाला ! मला समजत होतं की तो सांगत असलेल्या त्याच्या मोठेपणाला मी प्रतिसाद देत नव्हतो म्हणूनच तो एवढा चिडला होता ! मोठ्या माणसाकडे आदरानं बघता न येणं यामुळं काहीजण मला त्र्यंक, तिरसट म्हणतात ! पण एक खरं आहे, मला खूप छोटं जग हवंय -- खूप माणसं, खूप प्रसंग नकोयत त्यात ! एखाद्या धूमकेतूसारखं बाहेरनं काही येऊन माझ्या जगावर आदळू नये, असंच मला वाटत असतं ! पण वाटून उपयोग काय ?! अतिरेक्यांमुळं भीती निर्माण होणं, खूप मॉल्स निघाल्यामुळं घरात सगळ्यांनाच खरेदीची इच्छा निर्माण होणं -- हे घडतच राहतं ! याचा अर्थ मला जगणंच नको वाटतं का ? त्याचाच कंटाळा येतो का ? तर नाही ! मला खूप जगायचं आहे ! मरणाला मी खूप घाबरतो ! मग मी कंटाळलेला कसा ? निरुत्साही कसा ? नाहीच मी तसा ! ना-ही-च ! फक्त माझा जीवच लहान असेल, त्याला काय करणार ?! या लहानपणामुळंच माझ्या स्वप्नांतही फारशी व्हरायटी नसते. कल्पनाशक्तीच कमी असेल किंवा आयुष्यात महत्त्वाचे वाटणारे विषयच कमी असतील. एक म्हणजे, मी घराबाहेर पडतो तर फारच तुरळक रहदारी दिसते. बसेस, रिक्षा वगैरे सगळं बंद. स्टेशनवर पोचतो तर फारच तुरळक माणसं. तुम्हाला माहिती नाही ? लोकल्स बंद आहेत. विचित्र नजरेनं माझ्याकडे पाहात एकजण म्हणतो. मग मी पोचणार कसा कंपनीत ? बोलणी खावी लागणार किंवा काढूनही टाकतील. एकजण म्हणतो, बाहेर गेल्यावर डावीकडच्या नाक्यावरून ट्रक्स जातायत. मी धावत बाहेर जातो. अगदी सुटायला आलेला ट्रक मला मिळतो. ट्रक मात्र माणसांनी भरलेला. बरंचसं पुढे गेल्यावर ट्रक थांबतो. पुढे, आजूबाजूला असे आणखीही ट्रक्स थांबलेले. अडवायला पोलिसांची फौजच. च्यायला, कटकट नको. सटक. मी मागच्या मागे उडी मारतो आणि सटकतो. बाजूच्या गल्लीतनं दुसरा रस्ता पकडतो आणि धावत सुटतो. मग एकदम मी कंपनीतच पोचलेला दिसतो. वेळेच्या आधीच. सगळं नॉर्मल आहे. कुणी काही म्हणत नाही. पण माझ्या छातीत अजून धडधड. आणि मला जाग येते. स्वप्न हेच. यातच जे काय थोडेफार बदल होतील तीच व्हरायटी. पण सारांश हाच. दुसरं स्वप्न साधं आहे. ते एक शारीरिक गरज म्हणून पडत असावं. मला जोरात लघवीला लागलेली असते. मी प्रचंड रहदारीच्या रस्त्यावर. जवळपास मुतारी नाही. दोन्ही बाजूंना प्रचंड सजवलेली दुकानं. उत्साही माणसं. करावं काय ? एवढ्यात, झब्बापायजम्यातला एक दाढीवाला माणूस अचानक समोर येतो. तो म्हणतो, आलं माझ्या लक्षात. या समोरच्या गल्लीतनं पुढे जा, तिकडे सार्वजनिक टॉयलेट्स आहेत. मी खूप घाईनं जातो. च्यायला, हे खोटं निघालं तर ? पण ते खरं निघतं ! तिथे सगळीकडे खूप घाण असते. पावलं कुठे टाकावीत आणि तिथपर्यंत पोचावं कसं ? त्यातही, पाय घसरला तर आपण या घाणीत पडणार ! तसाच पुढे जातो तर सगळं फुल. दारं सगळी आतून बंद. आणि साध्या मुताऱ्या नाहीतच. गच्च उभा राहतो. वाट बघत. असह्य होतं. आणि मला जाग येते. मला खरोखरच लघवीला लागलेली असते. हे एक स्वप्न. माझ्या कल्पनेतनं शक्य तेवढी व्हरायटी घेऊन येत राहतं. क्वचित

कधी कौटुंबिकही पडतं स्वप्न. पण ते मुख्यतः मृण्मयी हरवणं, तिला अपघात होणं किंवा अक्षरशः तिचा मृत्यूच झालेला असणं, असलं काहीतरी असतं ! नात्यातली माझी महत्त्वाची ॲटॅचमेंट म्हणजे तीच ना ! तिची मला फार काळजी वाटते ! तिचं भलंच व्हायला पाहिजे आणि तिला कधीही, कुठलाही, कसलाही प्रॉब्लेम येऊ नये अशी माझी प्राणपणानं इच्छा असते. स्वप्नात सालं सदोदित माझी ही इच्छा मार खाते. वाट लागते. हादरायला होतं. बास. बाकी फारसं काही नाही मग. पण ही स्वप्नं निरनिराळ्या प्रकारे पडतच राहतात. मी म्हणतो, कळलं की आता ! पुन्हा पुन्हा कशाला ? पण नाही. आपलं मनही आपलं ऐकत नाही सालं. किंवा मग दोन भाग असतील त्याचे. एक दुसऱ्याला आटोक्यात ठेवायचा प्रयत्न करणारा, असे...
(क्षणभराने --) बेल वाजली म्हणून दार उघडलं तर अचानक दारात कोराळकर उभा ! मनात म्हटलं, आता काय, बाहेर म्हटलं, ये ये ! जुनी मैत्री लक्षात ठेवून आलो म्हणाला ! आता कंपनी न् युनियन हे संबंध संपल्यापासनं खूप लोक याला सरळ शिव्या घालतात ! त्या वेळी ज्या शिव्या याला देता आल्या नव्हत्या त्या आता एकमेकांत बोलताना देतात ! त्यालाही कदाचित माहीत असेल ते ! मी कशाला सांगतोय ! जेव्हा द्यायला पाहिजे होत्या शिव्या तेव्हा घाबरलो, आता काय करायचंय ! आणि तोही आता तेव्हाचा तो राहिलेला नाही ! त्याचे केस तर माझ्यापेक्षा भरपूरच पांढरे झालेयत ! एका ठराविक वयानंतरही केस काळे राहिलेली माणसं क्रूर असतात, असं चिनी अंगलक्षण सांगतं म्हणे ! कारण त्यांना दुसऱ्यांची काळजीच नसते, असं त्यांचं म्हणणं ! माझं तसं आहे ? आला, आपलं किरकोळ चहाबिहा केला, जा म्हटलं ! जुने कुणी फारसे भेटत नाहीत रे हल्ली -- असं म्हटलं ! ज्याला त्याला आपापले व्याप असतात रे -- म्हटलं ! कुठंतरी नोकरी करतोय म्हणाला किरकोळ ! तिथंच आणखी एकाला शक्य आहे, तर येतोयस काय, म्हणत होता ! म्हणजे माझी आणि याची दोघांचीही कामं मी करायला ! माझ्या बायकोला जरा तिच्या आत्याच्या मृत्युपत्रानं बऱ्यापैकी रक्कम मिळालीय -- त्यामुळं सध्या मला गरज नाही, म्हटलं ! गेला मग ! जुनी मैत्रीबैत्री काही नाही, हेच मनात ठेवून आला असणार तो ! पण तो जुना रुबाब मात्र गेलाय त्याचा ! रुबाब हा नेहमी कशावर तरी आधारितच असतो ! ते गेलं की हा जातो ! रुबाब ही एक उपरी गोष्ट आहे हे मला कधीच कळलेलं आहे ! पण ज्यांचा रुबाब चालू असतो त्यांच्यापुढं अजूनही मला माझ्या या ज्ञानाचा उपयोग करता आलेला नाही ! रुबाब हा नेहमी उपरा असतो, या ज्ञानाचा ! मी स्वतः दुसऱ्यांचे रुबाब डिस्टर्ब न करणारा माणूसच राहिलेलो आहे ! ... झोपूनच असेल स्वाती ... सलाईन आणि झोप ... माणसं नीट राहिली तर असे पैसे वाया जाणार नाहीत ... काय आल्सर असला, कुठं फ्रॅक्चर झालं तर ते ठीक आहे, पण मन बिघडवून घेऊन हॉस्पिटलमध्ये जावं लागणं म्हणजे वायफळ खर्च वाटतो ! तो खर्च करून आपण आपल्याला थोडी शांतता विकत घेतली असं समजावं झालं ! करावं लागतं ! मधे नाही का, अवीच्या आग्रहाखातर पाचशे रुपये खर्चून एक फिल्मोत्सव बघितला ! मावशी एवढं लक्ष देते आपल्याकडे म्हटल्यावर तिच्याच मुलाला आपण हो म्हणायला नको ? एरवी कशाला गेलो असतो ?! त्यातल्या त्या ' ब्युटिफुल मेमरीज ' या पिक्चरमधला, त्या डॉक्टरचा संवाद जरा झिणझिण्या आणणाराच वाटला ! पूर्ण स्मृतिभ्रंश होऊन मेंदू बधीरच झालेल्या एका तरुणाकडे बोट दाखवून तो म्हणतो, त्याला आता सुखदुःख, मानापमान, लोभ, जिद्द, महत्त्वाकांक्षा, भीती -- हे काहीही नाही -- याला तुम्ही आनंदी म्हणणार का ? धर्माच्या क्षेत्रात आनंदाचं वर्णन असंच असतं, म्हणून तर तो उपरोधानं असं म्हणत नसेल ? म्हणजे लोकांना ध्यानधारणा, योग, विपश्यना हे सगळं करून असली मेलेली अवस्था हवी असते, असं त्याला वाटत असेल का काय ? सुखदुःखाच्या या तडफडत्या, तळमळत्या, चिरडल्या जाणाऱ्या आयुष्यातच आनंद शोधायचा असतो असंच त्याला म्हणायचं असणार ! आयुष्यातल्या या सडक्या गोष्टींवरच त्याचं पोटपाणी अवलंबून असल्यावर त्याला असं बुद्धिवादीच राहावं लागणार ! तो कशाला कुणाला खरा आनंद शोधू देईल ? आणि स्वतःही अशा आनंदाची शक्यता मान्य करेल ? पण त्यातली ती स्मृतिभ्रंश झालेल्याची प्रेमकथा मात्र फारच भारी होती ! ते मात्र मानावं लागेल ! कुणाला सुचणारही नाहीत असल्या आयडिया सुचतात त्यांना !... अनेकदा वाचनात येतं की तुमचा गुरू तुम्हाला भेटल्याशिवाय काही खरं नाही ... आणि तो कधीही, कोणत्याही रूपात भेटू शकतो ... तुमची तळमळ खरी

असेल तर तो स्वतः तुमच्या दारात येऊन उभा राहील ... तुम्हाला त्याला ओळखता मात्र आलं पहिजे ... समजा एखादा भिकारी दिसला कुठे आणि हाच गुरू तर नसेल म्हणून मी बसलो बोलत त्याच्याशी तर लोक मला चक्रम ठरवणार ! ... कुणी म्हणतं गुरू हा मानवी शरीरानंच भेटतो असं काही नाही ... आपल्या मनातच तो ज्ञानाच्या रूपानं प्रगट हॊऊ शकतो ! वाट बघणं, दुसरं काय ! पण मेंदू बधीर व्हायला नकोय ! हे जगणं आहे असं चालून, कुणाला न कळता आनंद झाला, तरच हवाय ! जाहिरातबाजी व्हायला नकोय त्याची ! बरं, आनंद वाटला तरी आपल्याला कुणाचा गुरूबिरू व्हायचं नाहीय ! आपण बरं, आपला आनंद बरा -- बास ! असंच हवंय ! आणि ती दुसरी एक फिल्म ! ' कॉर्पोरेशन ' नावाची ! मोठमोठ्या कंपन्या, कारखाने, शासनं, माणसाचं जगणं कसं चिरडत चाललेत, पर्यावरणाचा, पृथ्वीचा कसा नायनाट करत चाललेत, ते सगळं होतं त्यात ! उपाय काय सांगितला शेवटी ? तर चळवळी उभारा, कोर्टात खेचा त्यांना ! (मोठ्याने --) आपल्या सगळ्यांच्या डोक्यात बिघाड आहे वेडपटांनो -- तिथं सोडवा हे प्रश्न ! अब्जावधी लोकांची बिघडलेली डोकी मिळून करतायत हा नायनाट ! एका माणसानं केस पिंजारले, स्वतःचे कपडे फाडले, घरातल्या वस्तूंचा विध्वंस केला, इतरांना इजा पोचवली, हिंसकपणा केला तर तो वेडा आणि हेच सगळं आख्ख्या मानवजातीनं केलं तर ?... तेच आहे ! ते तर बदलण्याची सुतराम शक्यता दिसत नाही ! निराशावादी व्हा मग ! पण डॉक्टर स्वातीला म्हणतात, अशा निराश नका होऊ, हसतमुख राह्यचा प्रयत्न करा म्हणजे त्रास कमी होईल ! एकीकडे हेच डॉक्टर म्हणतात की सत्यापासनं फारकत होणं म्हणजे वेडं होणं आणि दुसरीकडे हेच सत्यापासनं फारकत घेऊन आशावादी व्हायला सांगतात ! याबद्दल विचारायला गेलं तर ते काय म्हणतील ? फारकत घेणं आणि फारकत न घेणं -- दोन्ही बरोबर आहे ! दोन्हीचा बॅलन्स सांभाळायचा म्हणजे झालं ! आम्हीच फक्त बिघडलेल्या डोक्यांचे आहोत असं काही नाही ! अहो, फाटलेल्या मनांनी -- (इथे छातीत कळ येते.) च्यायला, कळ ! पुन्हा कळ ! अजून ! ... घामही येतोय ... हे तेच तर नसेल ? (घाबरतो ... फोनकडे जातो ... कसाबसा नंबर फिरवतो ...) हं ... मावशी ... नाही, तिचं बरं आहे ... मीच ... मलाच जरा बरं वाटत नाहीय ... अवीला पाठवून दे लगेच ... बाकीचं नंतर बोलतो ... दार उघडंच ठेवतोय मी ... (फोन ठेवतो ... दाराकडे जातो ... दार उघडून परत येतो ... बसतो ... श्वासोच्छ्वास जरा जोरात ... जवळच्या तांब्याभांड्यातले पाणी पितो ...) उगीच च्यायला इतका विचार केला ... आपलं आपल्यालाच झेपत नाहीय ... पण ... पण ... थांबवणार कसं हे ... शांत व्हायचं ... झोप आली पाहिजे ... ताबडतोब ... अवी येईलच इतक्यात ... आई ऽ गं ऽ ... स्वस्थ बसावं ... (श्वसोच्छ्वास हळूहळू नॉर्मलला आणतो ... भीती कमी होतेय ... छातीवर हात ... स्वस्थ बसलेला ...) ... कळ थांबलीय बहुतेक ... उगीच आपलं वाटलं असेल ... म्हणजे ... म्हणजे ... जिवंत राहता येईल ... अजून ... (काही क्षण रिकामे ... मग हळूहळू पडदा पडत जातो ...)

----- ००० -----

सूचना : सर्व हक्क लेखकाचे स्वाधीन. प्रयोगापूर्वी लेखकाची लेखी अनुमती घेणे आवश्यक आहे.

चं. प्र. देशपांडे,
३, स्नेहदीप अपा., चिंतामणी नगर,
सहकारनगर नं. २, पुणे : ४११००९.
टेलि. : २४२२७८४७ / २४२२७८४८ / ९३७१००५७७३.